

Recenzie

Vladimír Bahna: Nadprirodzené skúsenosti a naratívna myseľ. Sociálna nákazlivosť spomienok

Bratislava 2019, Veda, 208 s. ISBN: 978-80-224-1775-4

Súčasťou každej spoločnosti a kultúry sú aj príbehy o nadprirodzených javoch. Pokiaľ ide o nadprirodzené predstavy a javy, domáca odborná literatúra pracuje s termínmi *povery*, *poverové predstavy*. Povery sú postojmi jednotlivcov, ktoré sa nezakladajú na empirických dôkazoch a nebývajú začlenené do inštitucionalizovaných systémov viery spoločnosti. Keďže nie je možné tieto jednotlivé termíny jasne definovať a vymedziť, s ich skúmaním sa spája množstvo teoretických problémov. Štúdium nadprirodzena a povier je veľmi komplexná - a v domácej sociológii málo skúmaná oblasť, aj keď jej skúmanie by malo byť (podľa viacerých autorov) súčasťou prípadného skúmania fenoménu náboženstva ako celku.

V publikácii *Nadprirodzené skúsenosti a naratívna myseľ* jej autor *Vladimír Bahna* vychádzal z etnografického materiálu. Svoj materiál zozbieral počas terénneho výskumu (najmä) v oblasti horných Kysúc v rokoch 2008 až 2015. Jeho cieľom nebolo zachytiť ľudový zvyk či tradíciu konkrétneho regiónu, ale preskúmať, ako funguje mechanizmus šírenia rôznych naratívnych tradícií, ktoré sa týkajú nadprirodzených predstáv. V tomto prípade svoj objekt zúžil na špecifickú podskupinu príbehov, v ktorých sú rozprávajúci zároveň aj postavami príbehov reflektujúcich ich spomienky. Výskum si autor rozčlenil do niekoľkých fáz, v ktorých prešiel od metódy získavania a vytvárania kontaktov formou snehovej gule cez zameranie sa na konkrétnych informátorov s priamymi skúsenosťami s nadprirodzenými činiteľmi až po skúmanie samotného sociálneho prostredia takýchto informátorov.

Kapitoly v tejto publikácii vytvárajú štruktúru, ktorá tvorí zmysluplný a zjednotený celok. Autor ochotne poskytuje čitateľovi možnosť zorientovať sa v základných termínoch analýzy, približuje mu ich a plynule prechádza k samotným rozprávaniam, ktoré neskôr analyzuje. V prvej kapitole s názvom *Naratívna myseľ a nadprirodzené predstavy* V. Bahna vysvetľuje, čo je naratív, a to najmä, že ho treba vymedziť jeho obsahom, resp. príbehom. Naratívnu myseľ opisuje z pohľadu psychológie a evolučnej psychológie, klasických naratológov a evolučného antropológa. Hovorí o ľuďoch aj ako o „intuitívnych teistoch“, ktorí majú sklon vnímať objekty a udalosti ako účelné, plánované, majúce funkciu a tieto tendencie vníma ako silnejšie u veriacich v boha. Opisuje tu aj kognitívnu teóriu nadprirodzených predstáv, ktorej základ spočíva v tom, že predstavy porušujúce intuitívne očakávania ľudí pútajú pozornosť. Z kognitívneho hľadiska podľa Bahnu nie je dôležité, ako niečo nadprirodzené

nekorešponduje s prírodnými zákonmi, ale ako odporuje ľudským intuíciam o vlastnostiach vecí.

Druhá kapitola *Rozprávanie o osobných skúsenostiach* sa venuje Boyerovmu vymedzeniu konceptu tradície ako kultúrneho javu – všeobecného procesu spôsobujúceho repetitívnosť sociálnych interakcií - a taktiež osobným svedectvám, ktoré môžu byť a často sú prejavmi tradícií. Bahna tu pracuje s konceptom memorátov, ktoré (okrem iného) považuje za možného predchodcu povestí. Vychádza z definície Sydowa, ktorý považuje memorát za rozprávanie ľudí o vlastných, čisto osobných zážitkoch a za samostatnú kategóriu odlišnú od ostatných naratívnych žánrov.

V tretej kapitole s názvom *Percepcia a interpretácia nezvyčajných udalostí* je zahrnuté vysvetlenie spúšťacieho podnetu vzniku memorátov, ktorý môže byť ovplyvňovaný špecifickými perцепčnými obmedzeniami, individuálnymi psychologickými podmienkami a kultúrne naučenými predstavami. Obvyklou súčasťou memorátov, ktoré autor zaznamenal, boli znamenia smrti a rozlúčenia mŕtvych (konkrétne opis udalostí spojených so smrťou blízkej osoby a vysvetľovaných ako prejav či pôsobenie duší mŕtvych/umierajúcich). Väčšina postáv zo zozbieraných memorátov u rozprávajúcich podľa V. Bahnu vzbudzovala strach. Memoráty opisujú častú skúsenosť neschopnosti konať, paralýzy. Na ukážkach zo zozbieraných memorátov ukazuje, že samotné prežívanie (púšťanie) strachu sa vníma ako prejav (ukazovateľ) prítomnosti nadprirodzeného činiteľa.

Štvrtá kapitola *Sociálna nákazlivosť spomienok* sa v úvode zameriava na pamäťové systémy. Autor tu hovorí aj o falošných spomienkach, ktoré psychológovia definujú ako časté produkty bežnej pamäťovej rekonštrukcie. Slovo „falošné“ nemá v tomto zmysle negatívne súvislosti voči osobe, ktorá je nositeľom takejto spomienky. Vznik falošných spomienok opisuje tak, že pri rozpaľovaní sa je pamäť náchylná na dezinformácie či úplné implantovanie predstáv bez toho, aby si to človek uvedomil. Opisuje, ako falošné podmienky vznikajú, pričom rozlišuje fantáziu a prebratie z prostredia (od druhých osôb alebo sprostredkované napr. literatúrou). Uvádza prepojenie falošných spomienok a emócií vo výskume psychológov, podľa ktorých spomienky s vysokou mierou emočného nabudenia sú síce jasnejšie a obsahujú viac detailov, čo dodáva ľuďom pocit spoľahlivosti, no zároveň ide o spomienky najviac náchylné na dezinformácie. Ozrejmuje aj sociálny kontext falošných spomienok – ako základ spomína osvojovanie si mentálnej reprezentácie príbehu z vypočutého rozprávania - a relevanciu tohto príbehu podmienenú nielen jeho obsahom, ale aj sociálnym kontextom. Predposledná kapitola *Memoráty o priamej skúsenosti* zahŕňa dvadsaťdva memorátov, ktorých obsah tvoria rozprávania o výnimočných stretnutiach s nadprirodzenom z prvej ruky, teda rozprávania, v ktorých ide o osobnú skúsenosť. Bahna tu skúma ich štruktúru, predmet nadprirodzenej

skúsenosti, hľadá ich spoločné črty atď. Jeho závery ukazujú, že analyzované memoráty majú viacero zhodných charakteristík: analogické naratívy sa už vyskytli v sociálnom okolí dotýčaných (a mohli slúžiť ako predloha), išlo o naratívy o skúsenostiach sociálne relevantných osôb a o emočne intenzívne skúsenosti. Podľa V. Bahnu je viacnásobný výskyt podobných či rovnakých motívov v rozprávaniach o osobných skúsenostiach naprieč generáciami pravdepodobne dôsledkom preniknutia naratívnej tradície do osobných skúseností.

Publikáciu uzatvára kapitola s názvom *Epidemiológia svedectiev*, ktorá sa zaoberá tradíciami v malých spoločnostiach. Autor tu konštatuje, že jeho skúmanie nepotvrdilo ustálenú predstavu, že „povey“ sú doménou najstaršej populácie, aj keď väčšina jeho informátorov bola staršia. Znalosti o nadprirodzenom boli bez ohľadu na vek aj značne fragmentované a nemali podobu príbehov. Podľa jeho zistení sa väčšia znalosť o nadprirodzene vyskytovala (vzhľadom na pôvod informátorov, príp. ich rodičov) bodovo – v zhlukoch na základe príbuzenských a susedských vzťahov – a teda v malých spoločnostiach. To umožňuje mierne polemizovať o spomínanej sociálnej nákazlivosti spomienok.

Monografia je prístupná aj čitateľovi, ktorý nemá s podobným typom literatúry skúsenosti a nedisponuje podrobnejšími poznatkami o prístupoch ku skúmaniu rozprávania/naratívov a o výskume nadprirodzených skúseností. Autor dostatočne vysvetľuje základné pojmy a teoretické východiská skúmania naratívov s osobitným zameraním na výskum v oblasti psychológie, čo umožňuje čitateľovi získať širší rozhľad a predstavu o prínose tejto disciplíny pre výskum zameraný na rozprávanie nielen o nadprirodzených skúsenostiach, biografických udalostiach a tranzíciách, ale aj o prežívaní historických udalostí. Sociológov môže monografia inšpirovať aj ku skúmaniu sociálneho kontextu a statusových charakteristík rozprávačov uveriteľných príbehov o stretnutí s nadprirodzenom a tiež ku skúmaniu konzistentnosti s inštitucionálne etablovaným vierovyznaním.

Do budúca by bolo určite prínosné, ak by sa podobný výskum zameral aj na elektronické médiá a ich úlohu pri podpore (šírení vzorov) rozprávania príbehov o stretnutí s nadprirodzenými úkazmi. Možno sa takéhoto výskumu dočkáme, prípadne aj od sociológov.

Simona Konečná
Sociologický ústav SAV, Bratislava